

”The shark was not an accident”

Ernest Hemingway som naturskildrare i *Den gamle och havet*

Ernest Hemingway byggde medvetet upp sin macho-image redan från tidig vuxenålder. Hans namn för tankarna till tjurfäktning, storsviltjakt, högsjöfiske, boxning, krig och våld. Fysiskt mod saknade han inte; Hemingway sökte sig ofta avsiktligt till farliga situationer. Han deltog i fyra krig. Under ett av dem, det första världskriget, sårades han svårt vid den italienska fronten. Dessutom överlevde Hemingway två flygplanskrascher, tre bilolyckor, en motorcykelolycka och en självförvälad skottskada i benet. Han dog till slut en våldsamt död som dock skedde för egen hand.

Den omfattande litteratur som uppstått kring Hemingway efter hans död behandlar i nästan lika hög grad hans säregna personlighet som hans författarskap. Hemingway levde som han skrev, på ett sätt som få andra 1900-talsförfattare kommer nära. Denna äkthet är säkerligen en viktig orsak till hans popularitet. Oavsett av vad man tycker om Hemingway som människa tvivlar man som läsare inte på att han skrev om sådant som han verkligen kände till.

Detta märks också i den sista boken som Hemingway publicerade under sin livstid, *The Old Man and the Sea* – eller *Den gamle och havet*, som boken fått heta på svenska. Denna korta, år 1952 utgivna bok är utan tvekan Hemingways populäraste och den betraktades även av Hemingway själv som hans bästa verk. Det var till stor del just tack vare *Den gamle och havet* som Hemingway två år senare tilldelades nobelpriset i litteratur. Det är lätt att förstå varför. *Den gamle och havet* är, åtminstone enligt Hemingways måttstock, en sympatisk bok. Därmed inte sagt att boken saknar våld och död, men våldet riktar sig här inte mot människor utan

mot havets fiskar. En gammal kubansk fiskare, Santiago, ger sig ensam långt ut på havet för att fånga en stor fisk, delvis av ekonomiska skäl men också för att bevisa både för sig själv och för andra att han fortfarande klarar av en sådan bedrift. Han lyckas också få på kroken en kolossal spjutfisk, en marlin, en större individ än någon annan lyckats fånga. Efter en lång kamp lyckas Santiago slutligen trötta ut spjutfisken och döda den. Santiagos båt har dock hamnat så långt ut på havet att han inte hinner återvända till hamn innan hans fångst upptäcks av hajar. Trots Santiagos hårda motstånd sliter hajarna spjutfisken i stycken och äter dess värdefulla kött. När han slutligen kommer hem återstår endast skelettet. All Santiagos möda har varit i onödan.

Trots sin relativt enkla uppläggnings har *Den gamle och havet* varit föremål för många litteraturvetenskapliga analyser. Hemingway själv hade inte mycket till övers för tolkningar av hans text. ”All the symbolism people say is shit”, som han uttryckte det privat i ett brev till en vän. Sant nog finns det skäl att tro att många av händelserna i *Den gamle och havet* inte är helt fiktiva utan baserar sig på verkliga händelser som Hemingway personligen upplevt – därom mera längre fram. Men realism och symbolik behöver ju inte nödvändigtvis utesluta varandra. Trots Hemingways protester kommer hans verk nog även i fortsättningen att utsättas för analyser. De flesta litterära arbeten som berör *Den gamle och havet* har, begripligt nog, fokuserat på bokens huvudperson Santiago. I denna uppsats är dock tyngdpunkten lagd på den djurvärld som boken skildrar och i synnerhet de stora fiskar som spelar de viktigaste rollerna. Jag kommer att utgå från Hemingways engelskspråkiga originalversion,

The Old Man and the Sea, och samtliga direkta citat är ur densamma.

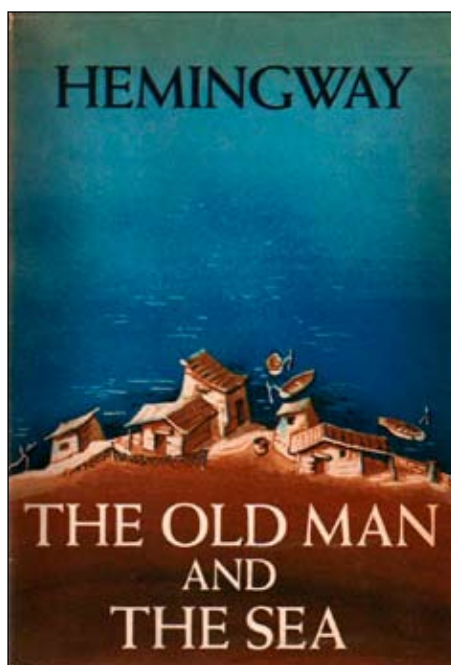
Bokens ”huvudperson” vid sidan om Santiago är, som sagt, den stora fisken som han fångar. Vad för slags fisk är det egentligen fråga om? I den engelskspråkiga originaltexten kallas den bara för ”marlin”. Ordet marlin används även i svenskan, men vanligare är namnet spjutfisk. De är alltså inte samma sak som svärdfisk, det vill säga engelskans ”swordfish”, som är en helt annan fiskart (i den första svenska översättningen av *Den gamle och havet* kallades Santiagos fisk felaktigt för ”svärdfisk”; senare upplagor har rättat misstaget). Förutom spjut- och svärdfiskar finns dessutom de så kallade segelfiskarna, vilkas ryggen är enormt förstora. Segelfiskarna är nära släkt med spjutfiskarna medan svärdfisken är mera avlägset besläktad med dessa övriga. Gemensamt för dem alla är den långa, svärd- eller spjutlika nosen – på engelska kallas svärd-, spjut- och segelfiskar kollektivt för ”billfishes”. Spjutfiskarna i snäv bemärkelse delas upp i ett tiotal arter och den biologiskt intresserade önskar naturligtvis veta vilken av dem det är som Santiago fångar. Hemingway specificerar inte detta, men av beskrivningen av fiskens färg (”his head and back were dark purple and in the sun the stripes on his sides showed wide and a light lavender”) samt dess enorma storlek att döma var det frågan om blå marlin (*Makaira nigricans*) som är den största av alla ”billfish”-arter. Den största tillförlitligt uppmätta blå marlinen hade en totallängd på cirka fem meter från spjut- till stjärtspets och en vikt på över 800 kg.

En hel del andra oceaniska fiskar omnämns i *Den gamle och havet* (medan Santiago kämpar med spjutfisken fångar han mindre fiskar och äter dem för att upprätthålla sina krafter), men de viktigaste ur berättelsens synpunkt är hajarna. Hemingway skiljer mellan olika arter av hajar. Den första som dyker upp för att attackera Santiagos spjutfisk är en mako-

haj/makrillhaj (*Isurus oxyrinchus*), om vilken Hemingway också använder dess kubansk-spanska folknamn, *dentuso*. Efter att den döda spjutfiskens lukt sprider sig i vattnet är det oundvikligt att hajar så småningom dyker upp, vilket Hemingway syftar på med meningen ”*The shark was not an accident*”. Han fortsätter med att beskriva makohajen i snarast beundrande ordalag: ”*everything about him was beautiful except his jaws*” och ”*this was a shark that had no fear at all and would do exactly what he wished*”. Santiago, som lyckas döda makohajen men inte förrän den hunnit slita loss ett stort stycke kött från spjutfisken, betraktar den som en värdig motståndare. ”*The dentuso is cruel and able and strong and intelligent. But I was more intelligent than he was. Perhaps not, he thought. Perhaps I was only better armed.*” Han nästan beklagar att han är tvungen att döda den för att skydda sin mödosamt förvärvade fångst.

Annorlunda är Santiagos inställning till de hajar som dyker upp senare. Nu är det fråga om *galanos*, hajar med bred, spadformad nos och breda, vitspetsade bröstfenor. Vilken art är det fråga om? I likhet med *dentuso* är *galano* ett kubansk-spanskt ord men det syftar inte på någon enskild hajart utan kollektivt på olika arter av så kallade människohajar. Av

Hemingways beskrivning av hajarnas färgteckning att döma är det fråga om arten årfenhaj (*Carcharhinus longimanus*), eller ”oceanic whitetip shark” som den heter på engelska. För dem har Santiago inget till övers förutom hat och förakt. ”*They were hateful sharks, bad-smelling, scavengers as well as killers*”. Han dödar dem utan medkänsla tills han förlorar sina sista vapen, och tvingas hjälplöst se på medan hajarna sliter återstoden av spjutfisken i stycken. Vissa har ansett att bokens hajar symboliserar Hemingways kritiker; spjutfisken som de angriper representerar då Hemingways litterära produktion, som inte

Första upplagan utgavs av Charles Scribner's Sons 1952.

alltid mottogs positivt. Som redan konstaterats förnekade Hemingway själv på det bestämdaste sådana tolkningar och hans avsky för hajar var minsann inte endast ett litterärt påhitt. För att förstå varför bör vi gå några år tillbaka i tiden.

Publiceringen av *A Farewell to Arms (Farväl till vapnen)* år 1929 hade gjort Hemingway världsberömd. Hans följande roman emotsågs med iver. I början av 1930-talet led Hemingway dock tidvis av skrivblockering. Vid denna tid hade han just flyttat till Key West i Florida. Florida återhämtade sig i slutet av 1920-talet från en fastighetsprisbubbla som spruckit, men delstaten var fortfarande ett lockande turistmål för USA:s rika elit och skulle så förbli ännu i många år efter 1929 års börskrasch. Som en direkt följd av denna högkonjunktur upplevde sportfisket vid Floridas kuster en aldrig tidigare skådad blomstringstid, åtminstone bland dem som var tillräckligt rika för att idka denna hobby. Hemingway tillhörde egentligen inte själv denna rika elit, men han blev ändå en av dess mest kända representanter. Under den tid som han bodde i Florida var han en ivrig fiskare och det fortsatte han att vara även senare i Kuba, där han bodde från 1939 till 1959. För att kunna fiska även långt ute till havs skaffade sig Hemingway en båt, "Pilar". Från Key West-tiden, och senare Kuba-tiden, finns rikligt med fotografier ur vilka det går att identifiera många av de fiskarter som han fångade: tarponer, tonfiskar, segelfiskar, spjutfiskar, hajar. Många av de fiskexemplar som Hemingway poserar bredvid är påfallande stora och han innehade faktiskt under flera års tid åtskilliga lokala fiskerekord. Dessa fotografier utgör inte de enda uppgifterna om Hemingways fiskafänge. Under cirka 20 års tid gjorde han noggranna anteckningar om sin fångst och skrev ned vilka arter han fångat, hur många individer, deras storlek samt plats- och övriga detaljer kring fångstomständigheterna.

Hemingways intresse för fiskar sträckte sig dock längre än till sportfiske. Han läste böcker och tidskrifter, och inte enbart sådana som handlade om fiske utan också rent vetenskaplig litteratur. Han lärde känna de stora oceaniska fiskarternas vanor bättre än mången fackman. I synnerhet blev Hemingway en självlärd auktoritet på de atlantiska spjutfiskarnas årliga vandringar. Han observerade att spjutfiskar av olika storlek även brukade ha oli-

ka färgteckning och Hemingway drog slutsatsen att dessa fiskar växlar färg med åldern. Detta innebar att de representerade endast en art i stället för att utgöra en massa olika arter, vilket många samtida forskare hade ansett. För en modern läsare kan det kanske verka överraskande att en så här grundläggande fiskbiologisk fråga var omtvistad så sent som på 1930-talet, men det bör hållas i minnet att vid den tiden var livet under havets yta över lag ännu mycket bristfälligt känt. Ordentlig dykarutrustning samt undervattenskameror fanns ännu knappt tillgängliga. Forskare var i praktiken beroende av fiskare för att få tag på exemplar att studera. Frågan om de atlantiska spjutfiskarnas taxonomi var fortfarande inte slutgiltigt löst i början av 1950-talet då Hemingway skrev *Den gamle och havet*. Detta är förmodligen orsaken till att Hemingway valde att inte specificera den som just en blå marlin i romanen. Hemingway begrep tillräckligt mycket om iktyologi för att inse att det fanns en möjlighet att framtida forskningsrön kunde avslöja att han trots allt hade fel och de stora atlantiska spjutfiskarna i själva verket utgjorde flera olika arter. Han ville inte riskera att använda "fel" namn på bokens fisk.

Hemingway publicerade sina observationer och åsikter om spjutfiskars färgväxlingar i fiskeritidskrifter riktade till allmänheten. Dessa noterades dock också av seriösa forskare. År 1934 kontaktades Hemingway via brev av iktyologen Charles Cadwalader vid Naturvetenskapliga akademien i Philadelphia. Cadwalader frågade Hemingway om denna var intresserad av att hjälpa Cadwalader och hans kollega Henry W. Fowler med att utreda spjutfiskars och andra havsfiskars levnadsvanor genom att ta ut de två forskarna till havs för att fånga exemplar till Philadelphia-akademins vetenskapliga samlingar. Cadwaladers erbjudande hade en baktanke (vilket han förstås inte sade rent ut i sitt brev till Hemingway). Den stora depressionen i USA som följde efter Wall Street-kraschen 1929 påverkade också vetenskapliga institutioners ekonomi, särskilt sådana som till stor del var beroende av utomstående rika mecenaters donationer. Cadwalader hoppades att den världsberömda Hemingways namn skulle leda till publicitet och intresse för projektet från allmänhetens och potentiella sponsorerers håll. Möjligen genomskådade Hemingway detta, men i

Henry Strater (till vänster) och Ernest Hemingway med spjutfisken som fångades under fisketuren 1935. (Ernest Hemingway Photograph Collection, John F. Kennedy Presidential Library and Museum, Boston.)

så fall hade han ingenting emot att bli ”utnyttjad” på det här sättet. Han tackade prompt ja till Cadwaladers förslag.

Så kom det sig att Hemingway, Cadwalader och Fowler i augusti 1934 åkte ut till Havanna i Kuba och tillbringade nästan en månad med att fånga fisk i de kubanska farvattnen. Även om Cadwalader varit den officiella initiativtagaren till expeditionen var det Fowler som var den egentliga vetenskapliga ledaren. Det var också han som senare skulle beskriva de vetenskapliga resultaten. Dessa var inte riktigt så imponerande som Philadelphia-akademiens forskare hade hoppats, men av allt att döma verkar alla parter trots det ha varit nöjda med företaget. Förutom att Hemingway visade sig vara precis så skicklig på att fiska som det ryktats, var han också i stånd att hålla sitt explosiva humör i styr. Samarbetet mellan i synnerhet Hemingway och Fowler fungerade så väl att männen fortsatte att korrespondera i ytterligare ett års tid efter fiske-/ forskningsresan. Hemingway var glad över att få bidra till vetenskapen på det här sättet. Sin största belöning fick Hemingway år 1935, då Fowler beskrev en för vetenskapen ny

art av drakhuvudfisk som fångats utanför New Jersey. Fowler gav arten, som fått det engelskspråkiga namnet ”spiny-cheek scorpionfish”, det vetenskapliga namnet *Neomerinthe hemingwayi* som tack för Hemingways hjälp året förut. Att få sitt namn förevigat för eftervärlden på detta sätt, som en del av det vetenskapliga namnet på en djur- eller växtart, anses allmänt bland biologer som en av de största hedersbeteckningar som man kan motta av sina kolleger. Hemingway var uppriktigt rörd. (Långt efter sin död, år 2002, fick Hemingway för övrigt ytterligare ett dylikt erkännande. Ryska paleontologer upptäckte en fossil spjutfisk i Turkmenistan, ett land som idag befinner sig i inlandet men som för 60 miljoner år sedan låg vid havet, som de döpte till *Hemingwaya*.)

Hemingway publicerade *The Green Hills of Africa* (Afrikas gröna berg) år 1935. Kritikerna var inte imponerade och boken sålde dåligt. Hemingway var tvungen att nästan omedelbart börja jobba på en ny bok som förhoppningsvis skulle få ett bättre mottagande. Boken han åstadkom och publicerade 1937 var *To Have and Have Not* (Att ha och inte ha). I likhet med sin föregångare var den inte en succé bland kritikerna men nog bland läsarna och Hemingways anseende som författare hade räddats. Planerna på att skriva seriöst om fiskar och fiske var han tvungen att överge. Men Hemingway glömde dem aldrig helt och hållet och han återvände, på sätt och vis, till ämnet i *Den gamle och havet* många år senare. Santiagos kamp med bokens jättestora spjutfisk är nämligen inte helt och hållet fantasi, utan baserar sig delvis på Hemingways egna upplevelser.

År 1935 bjöd Hemingway sin vän, konstnären Henry Strater, till Key West för att fiska. De lade ut till havs med ”Pilar” mot Bahamaöarna för att delta i en fisketävling som de hoppades vinna genom att lyckas fånga en stor spjutfisk. De flesta tävlingsdeltagarna var betydligt rikare och bättre utrustade än Hemingway och Strater. De rika yachtägarnas hån, erinrade sig Strater senare, förargade dem båda och Hemingway, som kunde vara kolerisk även under de bästa omständigheter, var inte på särskilt gott humör. Hemingway visste dock vad han gjorde och styrde ”Pilar” till goda fiskevatten. Snart nog nappade en jättelik spjutfisk på kroken – men på Straters krok, inte Hemingways. Strater sade senare att

Hemingway till en början av ren och skär avundsjuka vägrade hjälpa honom med att trötta ut den starka fisken. I stället skapade Hemingway förvirring och en direkt farosituation genom att plötsligt börja skjuta i vattnet med ett gevär. Han motiverade detta med att påstå att han sett en haj som var på väg att attackera den fångade spjutfisken. Huruvida någon haj verkligen fanns i närheten just vid den tidpunkten kunde inte Strater bekräfta, eftersom hans uppmärksamhet var fäst vid fångsten, men kaoset vid ytan medverkade till att en mängd hajar snart nog dök upp från djupen på riktigt. Efter skottlossningen hade Hemingway återfått sansen och hjälpte nu Strater med att dra upp spjutfisken. De lyckades dock inte göra detta innan hajarna hunnit attackera den och äta upp nästan allt kött i spjutfiskens stjärt-del. Endast skelettdelarna återstod av stjärten, men det var tillräckligt för att bevisa att Straters spjutfisk var av rekordstorlek. Hemingway hade under denna fisketur själv lyckats fånga två medelstora spjutfiskar som dock såg rätt ynkliga ut vid jämförelse. Då männen återvände i hamn var det ingen tvekan om vems fångst som drog till sig uppmärksamhet och applåder från fisketävlingspubliken. Hemingway gjorde sitt bästa för att dölja sin avund och fick kanske lite plåster på såren av att samtliga fotografer som ville ta bilder av spjutfisken insisterade på ha med på bilden inte endast Strater utan också den mer berömda Hemingway. Strater kommenterade i en intervju drygt femtio år senare att han aldrig sett ett enda publicerat fotografi av sin fångst där inte Hemingway fanns med.

Hur som helst kunde inte den tävlingslystne Hemingway förlåta Strater att denna ”besekrat” honom inom hans eget specialområde, fiske. Efter denna fiskeresan svalnade Hemingways och Straters vänskap. Men många år senare återvände Hemingway som sagt till episoden genom att använda den som inspirationskälla till händelserna i *Den gamle och havet*. Romanfiguren Santiago är förkrossad av att hajarna äter upp hans fisk. Den verkliga Strater var också upprörd av att hans troféfisk blev fördärvad innan han fick den på land i trygghet. Hemingway kunde förstå denna känsla. Innan Strater återvände hem efter den dramatiska fisketuren sade Hemingway till honom som avskedsord: ”*You have a broken heart*”. Kanske var *Den gamle och havet* också menad som

en gest av försoning från Hemingways sida?

På sätt och vis är alltså *Den gamle och havet* förutom ett skönlitterärt verk också den seriösa bok om fiskar och fiske som Hemingway drömt om att skriva men som han aldrig kunde fullborda. Inspirationen till och innehållet i sin roman tog han ur sina egna upplevelser och ur sin djupa kunskap om havet och dess varelser. Detta bidrog till att göra *Den gamle och havet* till det mästerverk som det är.

HENRY PIHLSTRÖM

Litteratur

Det finns en omfattande litteratur kring Ernest Hemingway och hans verk. Detta gäller också *Den gamle och havet*, som har analyserats ingående ur olika aspekter. Ur denna uppsats synvinkel är speciellt Hemingwaykännaren professor Susan F. Beegels arbeten (2006, 2015, 2018) av intresse. Andra centrala källor är Culver (1992) och Martin (2001). Fisken *Neomerinthe hemingwayi* beskrivs i Fowler (1935).

Beegel, S. F. 2006: A guide to the marine life in *The Old Man and the Sea*. Resources for American Literary Study 30:236–315.

Beegel, S. F. 2015: The Monster of Cojimar: a meditation on Hemingway, sharks, and war. *The Hemingway Review* 34:9–35.

Beegel, S. F. 2018: Fish tale: a history of the L. C. Bates Museum marlin, taxidermist Fred C. N. Parke, and Ernest Hemingway. *The Hemingway Review* 38:22–56.

Culver, M. 1992: Sparring in the dark: Hemingway, Strater and *The Old Man and the Sea*. *The Hemingway Review* 11:31–37.

Fowler, H. W. 1935: Description of a new scorpaenoid fish (*Neomerinthe hemingwayi*) from off New Jersey. *Proceedings of the Academy of Natural Sciences of Philadelphia* 87:41–43.

Hemingway, E. 1952: *The Old Man and the Sea*. Charles Scribner's Sons. (Många senare upplagor. Första svenska översättningen 1952.)

Martin, L. M. 2001: Ernest Hemingway, Gulf Stream marine scientist: the 1934–35 Academy of Natural Sciences correspondence. *The Hemingway Review* 20:5–15.